

Tilkovszky Loránt

A BLEYER-PORTRÉ PROBLEMATIKUS VONÁSAI

Mióta Hedwig Schwind 1960-ban megjelentette Bleyer Jakab életrajzát,¹ azt gondolhatnánk, hogy a magyarországi némettség e nagy alakja történelmi szerepének megértéséhez és értékeléséhez jól megalapozott, szilárd bázissal rendelkezünk. A szerzőnő elsőrendű forrásanyagot dolgozott fel: Bleyer irathagyatékát, amely azóta megsemmisült,² vagy legalábbis nyoma veszett. Szerencsénknek kell tartanunk, hogy minden adatot megbecsült, gondos aprólékossgal rakta össze belőlük a reánk öröklött Bleyer-képet, s hogy németországi kutató létére is igen jól érzékelt és mutatta be azt a sajátos magyarországi helyzetet és közeget, amelyben a magyar hazájához és német népi-ségéhez egyaránt hű Bleyer kifejtette tevékenységét.

Alig több, mint másfél év telt csak el Bleyer halála után, amikor Schwind kisaszony, a müncheni egyetem történész hallgatónője, 1935 nyarán Budapesten a család engedélyével megkezdte Bleyer irathagyatékának kutatását. 1937-ben készült el ennek feldolgozásával, munkáját ugyanez év decemberében védte meg bölcsészdoktori disszertációként. Természetes, hogy ekkor még teljességgel hozzáférhetetlenek voltak azok a Bleyer-dokumentumok, amelyek különféle magyarországi, németországi, ausztriai hivatalos helyek, illetve társadalmi szervezetek irattáraiban heverték, hiszen ez az iratanyag csak jóval később lett levéltári anyaggá, még később kutathatóvá. Ezen levéltári Bleyer-dokumentumok ismeretében ma már azt kell mondanunk, hogy sokkal differenciáltabb képet alkothattunk Bleyerről, mint arra Hedwig Schwindnek annak idején módja volt.

Nehéz persze elképzelni, hogy Bleyer memorandumainak, amelyeket a magyarországi némettség ügyében a magyar, illetve a német kormányokhoz intézett, a velük folytatott tárgyalásokkal kapcsolatos feljegyzéseknek másolati példányai vagy fogalmazványai ne lettek volna fellelhetőek Bleyer irathagyatékában. Jóllehet Schwind határozottan állítja, hogy a teljes irathagyatékot tanulmányozta, mégpedig a Bleyer család előzékeny támogatását élvezve, ezeknek az igen fontos forrásoknak a felhasználása hiányzik könyvéből, s hiányzott már annak 1937-ben elkészült kéziratából is.³ Mi lehet a magyarázata ennek? A magyar kormánnyal

1 *Hedwig Schwind*: Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums. München, 1960.

2 *Wolfgang A. Mommsen*: Die Nachlässe in den deutschen Archiven (mit Ergänzungen aus anderen Beständen). Schriften des Bundesarchivs 17. Boppard, 1971. 363. tétel: „Jakob Bleyer... Nachlass 1945. In Privathand in Budapest durch Kriegseinwirkung vernichtet”.

3 A stuttgarter Institut für Auslandsbeziehungen könyvtárában „Uc 58” jelzet alatt.

kapcsolatos dokumentumok feldolgozásában nehézséget okozhatott a magyarul egyáltalán nem tudó kutató számára ezen iratok nyelve. A helyell-közzel kapott segítség nem lehetett elégséges a magyar nyelvű anyag feldolgozásához. Ami viszont a német birodalmi kormánnyal és németországi szervekkel, szervezetekkel való titkos kapcsolatok — természetesen német nyelvű — iratanyagát illeti, e kapcsolatok rendkívül kényes volta elégséges ok lehetett arra, hogy ezt az iratanyagot esetleg már maga Bleyer elkülönítve tartsa egyéb irataitól, levelezésétől, esetleg az irathagyatéket kezelő család tartotta jobbnak, hogy eldugja a buzgó, de ki tudja, mennyire meggondolt egyetemi hallgatónó elől. Az sem lehetetlen azonban, hogy maga Schwind kisasszony döntött úgy, a család részéről vele közölt agyályok indokoltságát felelősen megértve, hogy mellőzi az irathagyatéknak azt a részét, amelynek nyilvánosságra kerülése az akkori körülmények közt zavart okozhatott volna a német-magyar viszonyban, árthatott volna a magyarországi német népcsoportnak s Bleyer emlékének.

Tény viszont, hogy a Bleyer család egyik tagjának kezdeményezésére, majd a budapesti német követség és a berlini Külügyi Hivatal javaslatára a német birodalmi tudományos minisztérium nyomtatási tilalmat rendelt el Hedwig Schwind disszertációjára.⁴ A magyarországi német népcsoport-vezetőség később is ennek feloldása ellen foglalt állást, kifogásolva a szerzőnő adatokhoz tapadó, aprólékos módszerét. Tudományos Bleyer-életrajz helyett egy olyan népszerű életrajz szükségességét hangoztatta, amely nagyvonalúan, lendületes ecsetvonásokkal, a „korszerű” felfogásnak megfelelő képet festene Bleyerről, mint a magyarországi német népcsoport korábbi vezérééről, nem adva okot „félreértésekre” Bleyer egyes kijelentéseinek „objektivista” idézésével.⁵

Érdemes ezzel kapcsolatban utalni a Bleyert jól ismerő és nagyra becsülő magyar történészprofesszor, Szekfű Gyula azon — 1942-ben kifejtett — véleményére, hogy annak a Bleyer-képnek, amelyet a német népcsoport ekkori vezetői, Basch Ferencék kívántak propagálni, kevés köze van az igazi Bleyerhez, s hogy tudomása szerint az egész Bleyer-irathagyatéket éppen azért vitették ki Németországba, nehogy rácsáfoljon az ő hamis Bleyer-képekre.⁶

Leszámítva egy még 1936-ban megjelent, előmunkálat jellegű részletet, Schwind kéziratának csupán a Bleyer ifjúságáról és tudományos munkásságáról szóló fejezete láthatott napvilágot 1944-45-ben, mindkettő a müncheni *Südost-Institut* folyóiratában.⁷ A második világháború után, a leverit Németországban jó ideig még kevésbé látszott lehetőség a Schwind-féle tudományos Bleyer-életrajz megjelentetésére, s ez valóban csak 1960-ban történt meg. A szerző, aki a magyarországi németiség 1945 utáni sorsa (elhurcolás, kitelepítés) láttán már-már úgy vélte, hogy a keletkezésekcor még igen aktuálisnak tartott munkáján túlhaladt az idő, az 1950-es évek második felében azt tapasztalván, hogy a magyar nemzetiség-

4 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Berlin — a továbbiakban: PA AA) 109/2. P. 24. 1936. Mackensen követ jelentése. Budapest, 1936. december 4.

5 Südost-Institut (München). Fritz Valjavec levelezése. Stefan Steyer — Valjavechez. Berlin, 1942. június 20.

6 Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratára. Szekfű-irathagyatékek. Szekfű Gyula levele Bajcsy-Zsilinszky Endréhez. Budapest, 1942. május 30.

7 Hedwig Schwind: Jakob Bleyers Eintritt in den Kampf für das angarländische Deutschtum. Südostdeutsche Forschungen 1936. 78-115.; *ud.*: Beiträge zum Leben und Wirken Jakob Bleyers. Bleyers Jugend und wissenschaftliche Laufbahn. Südost-Forschungen 1944/45. 126-164.

politika tett néhány — bár nagyon elégtelen — lépést a maradék németiség helyzetének javítására, annak a meggyőződésének adott kifejezést 1960-ban végre megjelent könyvének előszavában, hogy Bleyernek továbbra is aktualitása van a német nemzeti mivoltához való — a magyar hazához való hűséggel összeférő — ragaszkodás, illetve a másság iránti nemzetiségpolitikai tolerancia vonatkozásában. Tagadhatatlan, hogy ez az aktualitás ma is fennáll.

Az 1960-ban megjelent könyv azonban nem teljesen azonos az 1937-ben megvédett disszertációval. A zsidósággal kapcsolatos korabeli diffamáló jelzők, megjegyzések elhagyásán kívül azon részletek is kimaradtak, amelyek nagy hatást tulajdonítottak a német nemzetiszocializmusnak a magyarországi népinémet mozgalomra, s élete utolsó évében magára Bleyerre is. A kiadott kötet továbbá nem tesz már kitekintést a Bleyer halála utáni fejleményekre. Ez annak idején nem elégtette ki a Basch-féle népcsoport-vezetőség igényeit, 1960-ban viszont — a megváltozott körülmények folytán — így is teherterele lett volna a könyvnek, s ártott volna a magyarországi németiségnek. Ehelyett egy zárszóval végződik a kötet, amely Bleyer viszonyát a németiséghez és a magyarsághoz egyaránt igen pozitív megvilágításba helyezi.

Hedwig Schwind Bleyer-életrajzának elkészülte idején, az 1930-as évek második felében, javában dúlt a harc a magyarországi németéségen belül „Bleyer öröksége” kérdésében. Melyik irányzat a nagytekintélyű hazai német vezető, Bleyer igazi követője? Azok, akik, mint Gratz Gusztáv, a magyar kormánnyal való kitarító tárgyalásoktól várnak fokozatos kompromisszumos eredményeket, vagy akik, mint a Népinémet Bajtársak (*Volksdeutsche Kameradschaft*) elnevezéssel tömörülő Basch–Huss-csoport, radikálisabb eredményeket akarnak kiharcolni az össznémet népközösség erkölcsi és anyagi támogatását véve igénybe. Mindkét irányzat indokoltan hivatkozhatott Bleyerre. Az előbbi azért, mert Bleyer egy évtizeden át járta a magyar kormánnyal való tanácskozások, egyezkedések göröngyös útját, az utóbbi azért, mert mikor Bleyer úgy érezte, hogy politikája zsákutcába jutott, maga is arra hajlott, hogy a német népközösség, s különösen Németország fokozottabb ráhatása bírhatja csak engedékenységre a magyar kormányt a hazai németiség jogos nemzetiségi igényei iránt.⁸

Ami Bleyer életútjának korabeli magyar megítélését illeti: abszolút hazafiasnak minősítették magatartását az 1918–1919-es forradalmak idején, s különösen méltatták, hogy az ország területi integritásának védelmében szállt síkra, elutasítva a veszélyesnek tartott nemzetiségi területi autonómiát. Amikor a forradalmak bukása után a magyar vezetés arra a belátásra jutott, hogy az egyetlen meg nem szállt nemzetiségi többségű terület, az Ausztria által igényelt Német–Nyugat-Magyarország (*Deutsch-Westungarn*) megtartása csak területi autonómia ellenében kísérelhető meg, hazafias tettekért értékelte, hogy Bleyer is diametrálisan megváltoztatta a nemzetiségi területi autonómiáról vallott eddigi felfogását s e német autonóm terület kiépítésén dolgozott, vállalva a kormányban a nemzetiségügyi miniszter posztját. Kidolgozta egy szlovák területi autonómia alapelveit is, mintegy jelzésül annak, hogy a nemzetiségi többségű, megszállt területek elcsatolásának megakadályozására ilyen engedményekre is kész a kormány. A béketárgyalásokra készülve, magyar szempontból — a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról

8 *Johann Weidlein: Geschichte der Ungarndeutschen in Dokumenten 1930-1950.* Schorndorf, 1959.

kiadott rendelet mellett — szükség volt továbbá Bleyer nemzetiségi iskolapolitikájára is, azt bizonyítandó, hogy az utóbbi évtizedekben nagyrészt elmagyarosított iskolákban újra teret kap a nemzetiségi anyanyelv.⁹

A magyar kormány szélsőjobboldali ellenzéke azonban hazafiatlan és káros cselekedetnek hirdette a magyarosítás eredményeinek visszafordítását, s nem különben a nemzetiségi területi autonómiával való „veszélyes játszadozást”. A trianoni sokkhatást kihasználva fergeteges rohamokat intéztek Bleyer minisztersége ellen és végül elérték megbuktatását.¹⁰ Bleyer mindezek ellenére a kormánnyal egyetértésben tovább dolgozott Német–Nyugat-Magyarország „megmentéséért” a soproni népszavazásig s a Burgenland-kérdés lezáródásáig. A szélsőjobboldali ellenzéknek (Gálocszy Árpád, Méhely Lajos stb.) a további évek során sem szűnő minősíthetetlen támadásai ellenében a magyar kormány — és személy szerint Bethlen miniszterelnök — ismételten nyilvánosan emlékeztetett Bleyer hazafias érdemeire akkor is, amikor már leépítette azt a nemzetiségpolitikát, amelyet Bleyer miniszterként a kormány egyetértésével képviselt. Sőt még akkor is, mikor a kormánynak egyre súlyosabb problémái voltak már Bleyer taktikájával, amelyet a hivatalos nemzetiségpolitikával szemben a német nemzetiség érdekében szükségesnek vélt. Szélsőjobboldali, magyar sovíniszta támadóival szemben maga Bleyer is hazafias szolgálataira hivatkozott, és dokumentálni is akarta azokat, de a kormányzó nem oldotta fel a volt minisztert változatlanul érvényes hivatali titoktartási kötelezettsége alól.¹¹

Az ausztriai és németországi nagynémet körök megítélésében Bleyer életének és tevékenységének ez a szakasza mint kizárólag magyar érdekeket szolgáló, „magyaron”-nak bélyegzett szakasz jelentkezett. Hivatkozásait a magyarországi németiség és az össznémetiség érdekeltségére Német–Nyugat-Magyarország magyar uralom alatt maradásában, teljesen hiteltelennek tartották, személyét még a magyar kormányból történt kibuktatása után is egy ideig a legnagyobb bizalmatlansággal kezelték. Csak akkor kezdtek beszélni arról, hogy „visszatalált németiséghez”, amikor bizonyossá vált: nem járható többé számára az az út, hogy felülről, a kormányból vagy a kormánnyal a háta mögött érhesen el valamit a hazai németiség érdekében, hanem a német népközösség támogatására szorul.¹²

A forrásanyag, ide értve a Schwind által feldolgozott Bleyer-irathagyatékot és a ma már hozzáférhető levéltári anyagokat is, azt mutatják, hogy Bleyer az akkori körülmények közt mint öntudatos német volt értékes a magyar kormány számára, s hogy a magyar kormány nemzetiségügyi minisztereként olyan tevékenységet fejtett ki, amely a nemzetiségek és saját népe javát szolgálta. Sem korábban, sem azóta nem volt példa arra, hogy a maguk részéről is a magyarosodást-magyarosítást szorgalmazó asszimiláns elemek helyett egy öntudatos nemzetiségi ember kerülhetett volna be a magyar kormányba, ahol a nemzetiségi jogok és nemzetiségi fejlődés érdekében próbálhatta volna felhasználni hatalmát. Ausztriában és Németországban — a Burgenland-kérdésre koncentrálna — nem vettek azonban tudomást a bleyeri nemzetiségpolitika azon törekvéséről, hogy országszerte ér-

9 *Bellér Béla*: Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Bp. 1975.

10 *Tilkovszky Loránt*: Viták a Területvédő Liga nemzetiségi bizottságában 1920 júliusában. Baranyai Levéltári Füzetek 113. Pécs, 1988.

11 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Schoen jelentése. Budapest, 1930. november 14.

12 *Tilkovszky Loránt*: Németország és a magyarországi német kisebbség (1921–1924). Századok 112 (1978) 3–46.

vényt szerezzen az évtizedek óta egyre sorvadó nemzetiségi jogoknak, s nem fogták fel annak az aggálynak indokoltságát, hogy a nagyobb német tömbök elszakadásával magára maradó, szórt települtségű maradék-németség fokozottan lesz kitéve a rohamos asszimilálódás veszélyének.¹³

Bleyer nehezen dolgozta fel magában a Monarchia összeomlásának azon következményét, hogy a magyarországi németség elveszíti azt a támaszt, amelyet számára az osztrák birodalomrész németsége jelentett. Német nemzetiségpolitikai megfontolásai játszottak szerepet abban, hogy a szétvált két ország tartson állandó kapcsolatot a kisebbségi kérdésben. Amikor Burgenland átengedése Ausztriának elkerülhetetlenné vált, Bleyer szorgalmazta, hogy egyfelől a burgenlandi magyarok, másfelől a csonka-magyarországi németek ügyében a két állam kössön kölcsönös kisebbségvédelmi szerződést. Ez azonban nem valósulhatott meg, egyrészt a két kisebbség közti igen nagy számbeli különbség, másrészt amiatt, mert a magyar kormány álláspontja szerint a kisebbségi kérdés szuverén magyar belügy, nem lehet államközi szerződés tárgya.¹⁴

Ami pedig a történelmi Nagy-Magyarország szétdaraboltságát illeti: Bleyer nem mint magyar érdekek egyszerű kiszolgálója lépett fel a területi integritás védelmében, hanem azon német megfontolásból is, hogy a magyarországi németség szétdarabolódása az utódállamok között igazán nemkívánatos fejlemény. A szétdarabolódás pillanatában általános volt német részről az aggály, hogy a megszórt és kiismerhető magyar nemzetiségpolitika helyébe az utódállamok friss uralkodó nemzetei részéről bárdolatlan vad nacionalizmus fenyegethet, Csonka-Magyarországon pedig nemzetiségellenes düh, magyar nemzetállami homogenizálási törekvés léphet fel. Csak később derült ki, hogy bizonyos fékező tényezők jelentkeznek: a szomszédos országokhoz került német néprészek az ottani kormányok részéről támogatásban részesültek a korábbi magyarosító hatások felszámolásában, a magyarországi németség javára viszont taktikailag némileg kihasználhatóvá vált az a körülmény, hogy a szomszédos országokban végül is kedvezőbb lett az átszatolt területek német népességének helyzete a magyarországi németség helyzeténél.¹⁵

Bleyer a 18. században betelepült svábság fia volt, habitusát az a történelmi fejlődés alakította ki, amely a hazai svábokét jellemezte, s amely lényegesen különbözött az erdélyi szászokétól. Ez utóbbiakét sok évszázados, gazdaságilag, társadalmilag, kulturálisan erőteljesen megalapozott saját fejlődésútjuk határozta meg. Magyarország történetében az erdélyi szász érdekek minduntalan ütköztek a magyar politika érdekeivel. Amikor a 20. század elején felmerült egy, a szászokhoz igazodó, általuk segített magyarországi német politika kísérlete, ez csak részben tudta megnyerni a svábságot, s a kemény magyar reagálás erre a politikára azt a nézetet erősítette meg, hogy a szász politika radikalizmusa nem felel meg az ország többi németségének.¹⁶ A sváb Bleyer Németmagyar Néptanácsa (*Deutschungarischer Volksrat*) és az erdélyi szász Rudolf Brandsch Magyarországi Német

13 *Árpád Török*: Jakob Bleyer als Nationalitätenminister. Ungarische Jahrbücher, 1934.

14 *Tilkovszky Loránt*: A magyarországi német nemzetiségi kérdés a budapesti osztrák követség jelentéseinek tükrében (1918–1938). MTA II. Osztályának Közleményei 30 (1981) 114.

15 *Tilkovszky Loránt*: A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei. Századok 114 (1980) 201–225.

16 *Ingomar Senz*: Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg. München, 1977.

Néptanácsa (*Deutscher Volksrat für Ungarn*) a forradalmak idején ennek az eltérő történelmi fejlődésnek folytán kialakult különbözőségnek lett a kifejezője.¹⁷ Forrása lett ez a kölcsönös vádaskodásoknak, s alapja az eltérő megítélésnek. Magyar származókból Bleyer a magyar hazához való hűség talaján emelte elismerten mércékelt követeléseit, míg Brandschék radikalizmusa hazaárulásba torkollott. Korabeli össznémet megítélés szerint viszont a német érdekek igazi képviselői ez utóbbiak voltak, szemben Bleyerrel, aki tulajdonképpen eladta magát a magyaroknak, s elárulta népe valódi érdekeit.¹⁸

Az erdélyi szászok Romániához csatlakozásával megszűnt ugyan Bleyer és Brandsch közvetlen párharca, s az egy darabig még tovább működő budapesti szász iroda élén álló Guido Gündisch is átvedlett Bleyer ellenfeléből harcostársává, de egyben riválisává is. Az Európai Német Népcsoportok Szövetsége (*Verband der deutschen Volksgruppen in Europa*) azonban Brandsch elnöklétével alakult meg 1922-ben, aki szerencsétlenségnek tartotta, hogy a magyarországi németiség Bleyer vezetése alá került. Amíg Brandsch állt az Európai Német Népcsoportok Szövetsége élén, Bleyer nem vett részt aktívan annak ülésezésein, többnyire Gündischt küldte maga helyett. Amikor 1927-ben megindult az Európai Szervezett Nemzetkisebbségek Kongresszusának (*Kongress der organisierten nationalen Minderheiten in Europa*) bécsi folyóirata, a *Nation und Staat*, a címlapján feltüntetett szerkesztőbizottságban csak teljesen formálisan szerepelt egymás mellett Bleyer és Brandsch neve. De ez is elég volt ahhoz, hogy magyar részről „e hazaárulóval való együttműködés” vádjával illessék Bleyert.¹⁹

Trianon után a szélsőjobboldali erők vad sovinizmusa által felkorbácsolt, különben is rendkívül elkeseredett magyar közvélemény igen nagy nyomás alatt tartotta a magyar kormányt, amely becsukta a nemzetiségi minisztériumot, felszámolta a bleyeri nemzetiségi iskolapolitikát, s nem valódi nemzetiségi vezetőkre, hanem asszimilánsokra, nemzetiségi származású kormánybiztosokra bízta a „másajkúakkal” való törődést. Nem Bleyerre, hanem Steuer Györgyre támaszkodott a magyar nemzetiségpolitika német viszonylatban. A hazai német nyelvű sajtóból teljességgel hiányzott egy olyan lap, amely az öntudatos németiségnek lett volna a szószólója. A Bleyer által 1921 őszén megindított hetilap, a *Sonntagsblatt* abból a szempontból igen nagy jelentőségű, hogy hangot adott a hazai németiség jogos igényeinek, mindenekelőtt az anyanyelvi népiskolák s egy kulturális egyesület létrehozása tekintetében.²⁰

Sem az 1923. évi nemzetiségi népiskolai rendelet, sem a Magyarországi Német Népművelődési Egyesült (*Ungarländisch-Deutscher Volksbildungsverein*) 1924. évi megalakulása nem lett volna azonban kivívható németországi és ausztriai diplomáciai hatás és a külföldi németiséggel foglalkozó ottani társadalmi szervezetek befolyása, sajtótámogatása nélkül. A levéltári források ismeretében ez ma már

17 *Ludmilla Schlereth*: Die politische Entwicklung des ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19. München, 1939.

18 *Karl Kessler*: Rudolf Brandsch. Ein Beitrag zur neueren Geschichte des Südostdeutschtums. München, 1969.

19 *Arnold Weingärtner*: „Nation und Staat”. Eine Monographie. Wien, 1979.

20 *Tilkovszky Loránt*: Nemzetiségpolitika Magyarországon 1918/1919 — 1944/1945. Baranyai Levéltári Füzetek 152. Pécs, 1992.

kétségtelen. Azt a tényt, hogy Bleyer titokban felkereste a német kancellárokat,²¹ memorandumokban is tájékoztatta őket a magyarországi németiség kisebbségvédelmi segítségükre való rászorultságáról,²² hogy a német külügyminisztérium sajtótájékoztatókon — többnyire Gündisch révén — sajtókampányokat volt kénytelen kezdeményezni annak érdekében, hogy a magyar kormány ráfanyalodjék olyan intézkedésekre, amelyeket vitathatatlanul jogos nemzetiségi igények kielégítése tett szükségessé,²³ ilyen szempontból kell megítélni.

Kizárólag külső diplomáciai ráhatás eredménye volt, hogy a végre engedélyezett Magyarországi Német Népművelődési Egyesületnek Bleyer lehetett az ügyvezetője.²⁴ Az elnöki tisztségbe a kormány bizalmából az a — szepesi szász származású — Gratz Gusztáv került, aki magát kifejezetten magyar politikusnak vallotta, aki a német kisebbségi kérdés magyar szempontból való politikai jelentőségét megértve vállalta ezt a bizalmi feladatot az egyesület élén. Soha nem vonta kétségbe, hogy az öntudatos németiségnek Bleyer az igazi képviselője, de Bethlen intencióinak megfelelően úgy fogta fel feladatát, hogy a politikán kívül álló, magyar hazafias szellemű német kulturegyesületen belül harmonikus egységbe kell foglalni a hazai németiség magyarosodó részével a németiségük megőrzéséhez öntudatosan ragaszkodókat. Az egyesületi alapszabályok nagyon megkötötték ugyan Bleyer kezét abban, hogy az öntudatos német néprész érdekeit képviselje és öntevékenységét kibontakoztathassa, de együtt tudott működni Gratz-cal, aki Bleyerrel karöltve képviselte a magyarországi németiség igényeit a kormány felé,²⁵ és védelmet jelentett Bleyer számára a gyanúsítgatásokkal szemben. Gratz meg volt győződve Bleyer hazafiságáról, s e véleménye mellett akkor is kitartott, amikor maga is aggályosnak tartotta Bleyer egyes taktikai lépéseit.

Az a szubvenció, amit a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület a magyar kormánytól kapott, elégtelen volt működéséhez, s tevékenységét általában is gáncsolták a megyékben, ahol a közigazgatás magyar sovínista befolyás alatt állt. Bleyer mozgalma, az egyesület keretei közé szorítva, különösen nehéz helyzetben került, ha tartani akarta kapcsolatait a helyi csoportokkal, s azokon belül azon bizalmi embereivel, akik öntudatos német szellemben akartak ott munkálkodni a német lakosság körében. Bleyer abban a meggyőződésében, hogy csak külső anyagi támogatás mellett képes célkitűzéseinek megfelelően tevékenykedni, rendszeres és titkos anyagi támogatást járt ki a német kormánynál az általa vezetett öntudatos német mozgalom részére, amiről Gratz nem tudott, s amelyből az egyesület egyébként nem részesedett. Hogy fenntarthassa *Sonntagsblatt*-ját a maga irányzata szócsövének, s ellenállhasson a kísérleteknek, amelyek a felemás egyesület egészének lapjává akarták azt tenni, hamarosan szintén rendszeres németországi pénztámogatást szerzett titokban ehhez is.²⁶

21 Bundesarchiv (Berlin — a továbbiakban: BA) R. 43. I. 560. Fol. 193-195. Luther kancellár feljegyzése. Berlin, 1926. február 12.; Uo. Fol. 267-269. Marx kancellár feljegyzése. Berlin, 1928. január 14.

22 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 2. Das Deutschtum in Ungarn, und seine Forderungen. Ein Minderheitenschutzprogramm für die deutsche Aussenpolitik. Budapest, 1922. június 23.; Uo. An die deutsche Reichsregierung. Budapest, Mitte März 1923.

23 BA R 43. I. 156. Bd. 1. Fol. 205. Aufzeichnung. Berlin, 1923. december 12.

24 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 5. Bd. 3. Welzeck jelentése. Budapest, 1924. augusztus 14.

25 Uo. Geheimakten 1920-1936. Pol. 6. 78/3. Gratz és Bleyer 1928. január 2-i memoranduma Bethlen miniszterelnökhöz.

26 Uo. Finanzielle Unterstützung des ungarländischen Deutschtums.

Az immár hozzáférhető levéltári anyagok arra is rávilágítanak, hogy a külső pénzügyi támogatás szerepéhez jutott az öntudatos németiség parlamenti képviselőinek biztosítása terén is. Trianon előtt még megtűrték — magyarbarát — nemzetiségi pártokat, s Bleyer Német Keresztény Gazdasági Pártja (*Deutsch-Christliche Wirtschaftspartei*) az 1920. évi választásokon még 9 képviselőt tudott bejuttatni a nemzetgyűlésbe (négyet a vitás nyugat-magyarországi — burgenlandi — területről). Pártjának nevét utóbb Német Keresztény Integritáspártra (*Deutsch-Christliche Integritätsparthei*) változtatta, annak kifejezésére, hogy Magyarország területi integritásának védelmét szolgálja akkor is, ha korábbi autonómia-ellenességét feladva, a nyugat-magyarországi német autonómiára váltott át. A következő, 1922. évi választásokon — tehát Trianon után és Burgenland átadása után — azonban már egyetlen egy öntudatos német képviselő sem tudott bejutni a törvényhozásba, maga Bleyer sem. A magyar parlamentben egyébként szép számmal található asszimilánsoktól nem lehetett hatékony képviseletet remélni. Bleyerék választási veresége váltotta ki az első tiltakozó diplomáciai jegyzékeket a német kormány részéről.²⁷ Az 1926. évi választások alkalmával a legnagyobb titokban már maga a német kormány vállalta Bleyerék választási költségeit, s ez megismétlődött az 1931. évi országgyűlési választásokkor is.²⁸ Mindkét alkalommal azonban egyedül Bleyer mandátumhoz jutását tűrte el a könyörtelen választási apparátus. Amikor az 1930-as évek elején ülésezni kezdett az az Össznémet Testület (*Gesamtdeutsches Gremium*), amely a különböző országok törvényhozó szerveiben mandátummal rendelkező német képviselőket volt hivatva időnként összehozni, Bleyer részt vett ezeken.²⁹

Bleyer kormánypárti jelöltként lépett fel és szerzett mandátumot, mert a kormánytól várt megfelelő intézkedéseket. Tartózkodott minden ellenzékiségtől, ha ellenzéki pártok állást foglaltak nemzetiségi kérdésben a kormány nemzetiségpolitikájával szemben, ő nem csatlakozott hozzájuk, hanem a kormány iránti bizalmát és intézkedéseibe vetett reményét juttatta kifejezésre a parlamentben. A szociáldemokratákkal szemben hangot adott világnézeti szembenállásának, s ezzel is igyekezett kedvében járni a kormánynak, amely — bár gátolta Bleyerék szervezkedését — némileg engedékenyebbnek bizonyult, ha az felhasználható volt a szociáldemokrata térnyerés visszaszorítására a németlakta területeken.³⁰ Egyedül Bleyer 1933 májusi parlamenti deklarációja váltott ki általános felháborodást azaz, hogy korábbi parlamenti taktikájával felhagyva, igen élesen bírálta a magyar nemzetiségpolitikát, amely mindinkább eltávolodni látszik az ún. szentistváni elvektől egy magyar faji politika irányába.³¹

Trianon után a magyar kormányok nem engedtek pártszervezkedést nemzeti-ségi alapon. Bleyer csak akkor állt elő egy német párt alapításának tervezetével, amikor úgy érezte, hogy a kormánytól és a kormánypárttól hiába várja a megfelelő támogatást. Pártalapítási tervét Gratz is ellenezte, mert szerinte egy önálló né-

27 Uo. Pol. Abt. II. Ung. Politik 2. Bd. 1. Fürstenberg jelentése, Budapest, 1922. augusztus 4.

28 Uo. Geheimakten, 1920–1936. Pol. 6. 78/3. Wahlen zum Abgeordnetenhaus.

29 *Tilkovszky Loránt: A magyarországi németiség történetének kronológiája (1919–1938)*. Somogy Megyei Levéltári Évkönyv 17. Kaposvár, 1986. 388.

30 *Tilkovszky Loránt: A szociáldemokrata párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon 1919–1945*. Bp. 1986.

31 Képviselőházi Napló 1931/XV. 210–215.

met párt létrehozása a magyarsággal való bensőséges viszony megromlásához vezet. Bleyer pártalakítási terve azonban főleg azon bukkant meg, hogy — a magyar kormány érzékenységet kímélve — a német kormány sem állt melléje. Ha a pártot nem is alakíthatta meg, a harmincas évek elején létrehozott egy Német Munkaközösséget a Sonntagsblatt mellett (*Deutsche Arbeitsgemeinschaft um das Sonntagsblatt*) a hazai németiség egységes politikai informálását biztosító elvek és módszerek kidolgozására. Intenciói szerint a hazai németek az adott körülmények közt bármely politikai pártot támogathatnak (marxista párt kivételével), amelytől nemzeti jogai érvényre juttatása, védelme szempontjából valamit remélhetnek, de szabadon kell tartani az utat egy önálló német pártalakításhoz, amikor annak elérkezik az ideje.³²

Ismeretes az a hosszú és keserves küzdelem, amelyet Bleyer — Gratz támogatásával — vívott azért, hogy az 1923. évi kisebbségi népiskola-rendelet végrehajtása során ne befolyásolják a szülőket abban az irányban, hogy az anyanyelvet csupán a kötelező tantárgyak egyikeként, heti néhány órában oktató C-típust válasszák, hogy ne sorvasszák el teljesen az anyanyelven oktató A-típusú iskolákat, hogy a vegyes oktatásnyelvű B-típus legyen az a minimum, amelyben ki lehetne egyezni. Küzdött azért, hogy a német kisebbségi népiskolák számára legyen megfelelő tanfőképzés, s hogy irassanak, adassanak ki a német kisebbségi népiskolákban használható tankönyveket.³³

Mivel a magyarországi német népiskolák túlnyomó részének az egyházak voltak a fenntartói, nem volt elég a kormánnyal egyezkedni, hanem szükség volt erre az egyházi vezetőkkel is, elsősorban a katolikusokkal. Csernoch János hercegpriász több megértést tanusított a nemzetiségek anyanyelvi jogai iránt, mint utóda, Serédi Jusztinián, akivel Bleyer személyesen is tárgyalt, majd német és osztrák katolikus egyházi személyiségek mozgósításával próbált hatni rá, de eredménytelenül. Németország közvéleményét is igyekezett Bleyer felvilágosítani a magyarországi német nemzetiségi törekvések és az egyházak viszonyáról. A katolikus egyház azért húzódozott attól, hogy teret engedjen a németlakta vidékeken 80%-ban általa fenntartott népiskolákban az anyanyelv több-kevesebb mértékű alkalmazásának, nehogy hazafiatlansággal, regermanizálással vádolhassák meg a protestáns egyházak, különösen a magyarkodásban élen járó református egyház. Egy-egy helyi engedménytől eltekintve, átfogó rendelkezés kiadására csak akkor lett volna hajlandó, ha a kormány — parlamenti döntés alapján és valamennyi egyházra kiterjedőleg — rendelné ezt el. Bethlen miniszterelnök és Klebelsberg vallás- és közoktatásügyi miniszter államérdekre hivatkozva kérte a Németország által sürgetett rendezést az egyházi iskolák vonalán is, de az egyházak autonóm jogait semmiképpen sem akarták sérteni, így a helyzet azok ellenállása miatt változatlan maradt. Bleyer a külföldi német katolikusokat támogató németországi egyesületre (*Reichsverband für die katholischen Auslandsdeutschen*), evangélikus viszonylatban pedig a Gustav Adolf Egyesület támogatására támaszkodhatott.³⁴

32 *Tilkovszky Loránt*: A magyarországi német mozgalom válságának kibontakozása (1930–1932). Somogy Megyei Levéltári Évkönyv 10. Kaposvár, 1979. 403–441.

33 *Bellér Béla*: A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon a legújabb korban. Baranyai Művelődés 1973. 10–24.

34 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Schoen követ jelentése. Budapest, 1930. augusztus 13. Die Minderheitenfragen und die ungarischen kirchlichen Stellen.

A német nemzetiségi népiskolákba való beiratás szempontjából volt talán leginkább gyakorlati jelentősége a német nemzetiséghez tartozás megítélésének. Bleyer soha nem vonta ugyan kétségbe a politikai magyar nemzet fogalmát, mely szerint a nemzetiségek, így a németek is, politikailag a magyar nemzet részei, ám nagyon jól tudván azt, hogy e magyar politikai nemzeteszmé hatására, hazafias buzdítás vagy egyszerű félrevezetés folytán igen nagy arányban vallották magukat magyarnak német és más nem magyar anyanyelvűek, a szubjektív bevallás helyett a nemzetiséghez tartozás objektív ismérvek alapján való megállapítását és a gyermekek e szerinti beiskolázását követelte.³⁵

Népiskolákról volt szó, mert a trianoni békeszerződés kisebbségi középiskolákra nem kötelezte Magyarországot, s a magyar kormány nem is volt hajlandó engedélyezni ilyeneket. A középiskolákban, majd főiskolán, egyetemen továbbtanulók sorsa az elmagyarosodás volt. Bethlen miniszterelnök nyíltan hirdette: nem tartja kívánatosnak, hogy a nemzetiségek önálló, öntudatos saját értelmiséget neveljenek ki maguknak, s ezt azzal indokolta, hogy ez nemcsak „a magyar nemzeti egységet” veszélyeztetné, de nem is volna ezen értelmiség számára elhelyezkedési lehetőség. Bleyer cáfolta ezeket a nézeteket, s kerülő úton próbált gondoskodni arról, hogy tehetséges német fiatalok öntudatos német szellemben képezhetőek magukat szakemberekké a legkülönbözőbb értelmiségi foglalkozásokban. Németországi ösztöndíjakat szerzett számukra, de számos német fiatalnak a hazai egyetemeken, főiskolákon való tanulását is segítette Németországból kapott ösztöndíjakkal, amelyek eredetét természetesen szintén titkolnia kellett. A tanulmányaikat Magyarországon folytatók német öntudatra nevelését a hazai *Német Egyetemi és Főiskolai Hallgatók „Suevia” Egyesülete*, s az általa fenntartott internátus révén biztosította. Az egyesület működését a magyar kormány nem engedélyezte, de eltűrte.³⁶

Bleyerrel történt németországi megállapodás alapján az ottani egyetemek, főiskolák hallgatói közül többen kaptak lehetőséget magyarországi tanulmányutakra, ahol Bleyer irányításával a magyarországi németiségre vonatkozó témák feldolgozásával foglalkoztak. A hazai német fiatalokat is bevezette a „népkutatásba” (*Volksforschung*), amelynek helyzetét, feladatait, követendő módszereit a müncheni Német Akadémián (*Deutsche Akademie*) tartott egyik előadásában fejtette ki, s németországi eredetű pénzen tudományos folyóiratot is indított 1929-ben *Deutschungarische Heimatblätter* címmel, ahol településtörténeti, nyelvjárás-kutatási, történelmi és irodalomtörténeti, néprajzi, stb. tanulmányokat tettek közzé. Biztosította azonban magyar és nem német öntudatú, német származású kutatók közreműködését is.³⁷ Csonka-Magyarország németiségéről egy statisztikailag megalapozott gyűjteményes kötetet szerkesztett.³⁸

Az a körülmény, hogy Bleyer belső erőforrások híján, s a kormány pénzügyi támogatását nélkülözve kénytelen volt németországi pénzeket igénybe venni — mégpedig titokban, mert öntudatos német szervezkedésre irányuló törekvéseit a

35 *Jakob Bleyer*: Nation, Volk, Nationalität. Nation und Staat 1929/1930 283-293.

36 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Schoen 1930. október 1-i jelentése. Die Frage der Stipendien für ungarische Deutsche zum Studium in Deutschland.

37 *Anton Tafferner*: Donauschwäbische Wissenschaft. In: Donauschwäbische Lehrer- und Forschungsarbeit 1947-1972. München, 1973.

38 Das Deutschtum in Rumpfungarn. Hrsg.: *Jakob Bleyer*. Bp. 1928.

kormány nem nézte jó szemmel, sőt ellenezte — igen kényes helyzetbe hozta őt.³⁹ A gondos leplezés ellenére gyanítható volt, hogy sokoldalú öntudatosító tevékenységét nem végezheti másként, mint titkos „guruló márkák” segítségével. Erre a magyar kormány részéről többször is történtek célzások s a kérdést a sajtó is ismételtlen feszegette, de bizonyítani — legalábbis Bleyer életében — nem sikerült. Egyedül a németországi ösztöndíjakra derült fény, s a magyar kormány ebből jókora ügyet is csinált. Gratz, aki semmit sem tudott a külső pénztámogatásokról, kompromittálva érezte magát, le akart mondani. Bethlen azonban továbbra is ragaszkodott személyéhez az egyesület élén, ezért olyan megoldást javasolt, hogy a németországi ösztöndíjak igénybevételének lehetősége fennmaradjon, de az ösztöndíjra javasolt személyeket Bleyer hagyassa jóvá a miniszterelnökséggel, s így az eddig kényszerből titkos akció ezáltal legalizáltassék. Bethlen azonban nem tette magáévá ezt az egyedül ésszerű javaslatot, továbbra is azon a véleményen volt, hogy a németországi ösztöndíjakon nemzetiségi agitátorképzés folyik, a hazatérő ösztöndíjasok megzavarják a hazai német lakosság nyugalalmát, összeütközésbe kerülnek a magyar hatóságokkal, a magyar és a magyar érzelmű német közvéleménnyel.⁴⁰ Ennek alátámasztására leginkább a bonyhádi Mühl Henrik nagy port felvert esete szolgált, akit mint hazafiátlan egyént, becsületbírósági eljárás során igyekeztek társadalmilag lehetetlenné tenni. Bleyer tekintélyes külföldi német vezető személyiségeket nyert meg Mühl védelmére a becsületbíróságba, s ezzel rendkívül felbőszítette maga ellen mindazokat, akik alapállása egyébként is az volt, hogy külföldi beavatkozástól védeni kell a szuverén magyar belügyeket.⁴¹

Bleyer minden bizalmát elveszítette Bethlen iránt, zsákutcának látta immár a magyar kormánnyal való megegyezésre törekvését, s Gratz intő szavai ellenére teljesen igazoltnak érezte a külföldi némettség segítségére való támaszkodását, a magyar kormányra gyakorlandó külső német nyomás alkalmazásának szükségességét. Ezzel kapcsolatban elméleti vita is bontakozott ki kettejük között a német népközösségről (*Volksgemeinschaft*). Ennek létét Gratz sem tagadta, de meghatározónak az állami közösséget (*Staatsgemeinschaft*) tekintette: a magyarországi németek együttélése a magyarsággal fontosabb, mint a közös eredet, az egy néphez tartozás tudata. Ez utóbbi túlhangsúlyozása zavart okozhat az egyszerű német emberek fejében, a kulturálisan erőt adó népközösség nem lehet jogcím politikai befolyásra.⁴² Bleyer viszont úgy érezhette, hogy neki épp úgy joga van a német népközösségre támaszkodni a magyarországi német kisebbség jogai védelmében, mint ahogy a magyaroknak a magyar népközösségre a szomszédos országokban kisebbségi sorsra jutott néptársaik védelmében.⁴³ Figyelemre méltó, hogy Gratz a magyar kisebbségek vonatkozásában is szerencsétlennek tartotta, ha a népközösség kulturális kapcsolatokra tartott természetes igényei politikai beavatkozások eszközeivé válhatnak.⁴⁴

39 *Tilkovszky Loránt*: Botránykó vagy hidpillér? A hazai némettség. Világosság 1990 288-294.

40 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Die Frage der Stipendien.

41 Uo. Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Schoen jelentése. Budapest, 1931. január 8.

42 *Gratz Gusztáv*: Állami közösség és népközösség. Magyar Szemle 1931. augusztus 297-307.

43 Bleyer levele Gratzhoz, Budapest, 1932. augusztus 6. In: *J. Weidlein*: i. m. 55-57.

44 *Loránt Tilkovszky*: Teufelskreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933-1938. Bp. 1989. 208.

Bleyer számára igen veszélyessé vált az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején Gündisch fokozódó kritikai szembenállása az ő felfogásával és irányvonásával. Gündisch abszurdnak minősítette Bleyer hitvallását, hogy ti. ő száz százalékosan magyar és száz százalékosan német. Az erdélyi szász lapokhoz, de a németországi sajtóhoz is eljuttatott cikkeiben azzal vádolta Bleyert, hogy vezetése alatt a magyarországi némettség nem fejlődik igazi németté, hanem korcs-német marad. Egyáltalán elhibázottnak tartotta, hogy Bleyer az iskolaügyi, kulturális kérdéseket helyezi előtérbe a hazai némettség gazdasági szervezkedése helyett, amely több sikerrel kecsegtetne, s a kulturális kérdésekben való előrelépéshez is jobban előkészíthetné a talajt.⁴⁵ Valójában Bleyer korántsem volt értetlen a gazdasági szervezkedés tekintetében, de Gündischnél helyesebben ítélte meg, hogy ez nagyobb ellenállásba ütközik, mint a kulturális törekvések. Németországi segítséggel s egy birodalmi német vezetésével mégis sikerült létrehozni a mozgalmának gazdasági irodáját (*Wirtschaftskanzlei*) az 1930-as évek elejére.⁴⁶

Gündisch szembefordulása Bleyerrel odáig ment, hogy a *Sonntagsblatt*al szemben támasztott bizonyos anyagi követeléseinek a magyar bíróság előtt akarván érvényt szerezni, annak veszélyét idézte elő, hogy lelepleződik: a lap fenntartásának anyagi alapjait rögzítő szerződés fiktív; a lapot, amelynek a magyarországi némettség helyzetéről szóló — a magyar politikára nézve nem hízelgő — tudósításai alapján szerezte információit az egész német népközösség, németországi pénzből jelentetik meg, és egy ugyancsak németországi pénzen szerzett és működtetett nyomdában állítják elő. Az Európai Német Népcsoportok Szövetségének közbelépése tudta csak rábírní Gündischt, hogy elálljon a veszélyes pereskedéstől. Ugyanakkor, Bleyer várakozása ellenére, ez a szerv nem volt hajlandó elismerni Bleyer igazát Gündisch szelvényében-hosszában terjesztett vádaskodásaival szemben, és választott döntőbírótság elé akarta idézni Bleyert, akit ez mélyen sértett, s azzal a gondolattal foglalkozott, hogy visszavonul a germanisztikához.⁴⁷

A külföldi németiséggel foglalkozó német szervezetek sok segítséget nyújtottak Bleyernek, de sok gondot is okoztak neki olykor nagyon meggondolatlan akcióikkal. A *Deutscher Schutzbund* például egy titkos statisztikai adatfelvétel lebonyolítását akarta 1927-ben ráerőltetni Bleyerre: a nyáron Magyarországra tóduló németországi diákok csapatai segítenének a falvakban felmérni, hogy a hivatalos népszámlálási statisztikákban magyarként szereplő németek hányan vannak? Ezt a veszélyes, titokban aligha végrehajtható akciót a német diplomácia közbelépése hártotta el Bleyer feje fölül.⁴⁸

A budapesti német követség vezetői egyébként hol felléptek Bleyer védelmében a reá panaszkodó magyar kormánnyal szemben,⁴⁹ hol szemére vetették, hogy nem elég bátor és következetes követeléseiben,⁵⁰ hol meg csitították a hirtelen haragú népvészért, és elismerték a magyar kormány előtt, hogy sajnos nem mindig

45 BA Hans Steinacher irathagyatéka. Bd. 48.

46 BA R. 57. (neu) 1155. Heft 1.

47 BA Hans Steinacher irathagyatéka. Bd. 48.

48 PA AA Abt. VI. (Kult.) Deutscher Schutzbund Bd. 5-6.; *Tilkovszky Loránt*: „Aktion Volksgrundbuch”. A Deutscher Schutzbund illegális akciója a magyarországi németiség statisztikai adatfelvételére 1927-ben. Somogy Megyei Levéltári Évkönyv 19. Kaposvár, 1988. 299-308.

49 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 2. Bd. 2. Stumm feljegyzése, Budapest, 1922. szeptember 18.

50 Uo. Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 3. Welzeck jelentése. Budapest, 1923. május 20.

eléggé higgadtan, körültekintően jár el, túllő a célon, stb.⁵¹ Olykor azt jelentették Berlinbe, hogy Bleyer oktalan viselkedése miatt felhős a két ország viszonya.⁵² Pedig Bleyer nemcsak kezdeményezett, hanem fékezni, leállítani is igyekezett németországi sajtókampányokat és egyéb fellépéseket, ha úgy látta, hogy most a mérséklet, a visszafogottság járhat több sikerrel.⁵³

Amikor a magyar kormány — magyarellenességükre hivatkozva — kitiltotta Magyarországról „a nagy sváb ébresztő”, Adam Müller-Guttenbrunn könyveit, Bleyer — bár csak részben — egyetértését nyilvánította ezzel az intézkedéssel,⁵⁴ ami persze a német népközösségben megrökönyödést keltett Bleyerrel szemben. De Bleyer azt is elkövette, hogy a stuttgarti *Deutsches Ausland-Institut* (DAI) egyik kiadványának⁵⁵ a hazai németiség körében való terjesztését maga tagadta meg, mert attól tartott, hogy az sértheti „a magyar érzékenységet”, s ezzel fölös konfliktus kiváltója lehet. Emiatt a DAI főtitkára, Fritz Wertheimer súlyos támadást intézett Bleyer ellen,⁵⁶ amit ő igen nehezen viselt. Az ügyet a német külügyminisztérium közvetítő közbelépése tudta csak elsimítani.⁵⁷

Ami Bleyer egyoldalú külpolitikai orientációját illeti, ez eléggé természetesen következett öntudatos német mivoltából, s teljes összhangban volt azzal a korabeli magyar felfogással, hogy a közösen vívott vesztes háború után együttes erőfeszítéssel kell küzdeni a békediktátumok által létrehozott körülmények ellen. Amikor 1925-ben titokban megalakult az ún. Budapesti Munkaközösség a békeszerződések revíziójáért (*Budapester Arbeitsgemeinschaft für die Revision der Friedensverträge*), szó volt Bleyer bekapcsolódásáról is. Ezt azonban a magyar kormány ellenezte, s a magyarországi német kisebbség kérdését nem engedte napirendre tűzni a Munkaközösség Budapesten és Berlinben felváltva tartott évenkénti tanácskozásain.⁵⁸

Érdemes megemlíteni, hogy Bleyer sürgette a német kormánynál: álljon az európai kisebbségvédelmi törekvések élére, s hogy ezt tehesse, adjon példát saját lengyel, dán, szorb kisebbségei helyzetének rendezésével.⁵⁹ Németország és Magyarország kisebbségvédelmi együttműködése a különböző nemzetközi fórumokon esélyt adhat a magyarországi németiség helyzetét illetően is közös megállapodásra.⁶⁰ Amikor megkezdte működését az európai nemzeti kisebbségek évenkénti genfi kongresszusa, Bleyer arra kapacitálta a szomszédos országok magyar kisebbségeinek ott jelenlévő képviselőit, hogy lássák be: a magyarországi nemzetiiségek, így a németek helyzetének rendezése nélkül maguk sem tudnak eredményesek lenni a reájuk nehezedő elnyomással szemben.⁶¹

51 Uo. Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 5. Schoen jelentése. Budapest, 1926. július 4.

52 Uo. Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Schoen jelentése, Budapest, 1931. január 8.

53 Uo. Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 6. Schoen jelentése. Budapest, 1928. május 19.

54 Uo. Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 5. Schoen jelentése. Budapest, 1926. július 4.

55 *Heinrich Köhler*: Von der Landwirtschaft in Süd-Ungarn, mit besonderer Berücksichtigung des ungarländisch-deutschen Bauerntums. Stuttgart, 1930.

56 *Der Auslandsdeutsche* 1930. július, 467.

57 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Schoen jelentése. Budapest, 1930. augusztus 13.

58 *Tilkovszky Loránt*: „Budapesti Munkaközösség a békeszerződések revíziójáért” (1925–1933). Századok 118 (1984) 4 621–255.

59 BA R. 43. I. 560. Bd. 4. Fol. 34. Aus Bericht der Deutschen Gesandtschaft in Budapest, vom 5. Dezember 1924.

60 *Tilkovszky Loránt*: Németország és a magyar nemzetiségpolitika (1924–1929). Történelmi Szemle 22 (1980) 52–89.

61 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Schoen jelentése. Budapest, 1930. október 1.

Ugyanakkor Bleyernek volt bátorsága visszautasítani a magyar kormány felszólítását, miszerint segítsen megcáfolni a szomszéd országoknak a magyar nemzetiségpolitikát kínosan érintő éles kritikáit: boldogan teszi ezt meg majd akkor — mondotta —, ha valóban komoly lépések történnek a jogos nemzetiségi igények kielégítésére.⁶² Azzal azonban nagyon nagy hibát követett el Bleyer, hogy az általa kezdeményezett sajtókampányokba a kisantant országokbeli német sajtót is belekapcsoltatta.⁶³ A németországi kritikát a magyar közvélemény — Németország revíziós partnerságára való tekintettel — még csak-csak elviselte, de hogy a gyűlöletes kisantant országok részéről érje éles kritika a magyar nemzetiségpolitikát, az elviselhetetlenül érzékenyen érintette, s eredménye a Bleyer és mozgalma iránti engesztelhetetlen gyűlölet lett. Különösen súlyos hatású volt e szempontból, hogy a szomszédos országok német kisebbségeinek vezetői Bleyer ösztönzésére már 1923-ban sorra deklarálták: amíg a magyar kormány nem változtat a magyarországi németséggel szembeni bánásmódján, részükéről nem számíthat semmiféle kedvező magatartásra.⁶⁴

Bleyer egyébként — a hazai német igények méltánylására számítva — támogatta a magyar kormány revíziós politikáját és mozgalmával csatlakozott az 1927-ben megalakult *Magyar Revíziós Ligához*.⁶⁵ A következő évben üdvözölte a Szekfü által szerkesztett, Bethlenhez közelálló folyóirathoz, a *Magyar Szemle*ben megjelent Új Hungária koncepciót, amely visszatérésük esetén autonómiát helyezett kilátásba az elszakított nemzetiségeknek.⁶⁶ Bleyer ismételten felajánlotta a magyar kormánynak közvetítési készségét a szomszédos országokhoz csatolt területek németsége felé, de a magyar kormány nem kívánta szolgálatait igénybe venni.⁶⁷ Bethlen 1931-ben közvetlenül a német kormányhoz fordult memorandummal annak érdekében, hogy segítsen létrehozni a német és magyar kisebbségek egységfrontját a kisantant szövetségbe tömörült Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia kormányaival szemben, s ennek fejében a magyar kormány szuverén módon, a külső beavatkozásokat feleslegessé téve rendezni fogja a magyarországi németség helyzetét, mégpedig Németország kívánságait előzékenyen figyelembe véve.⁶⁸

E memorandummal kapcsolatban Bleyerben felcsillant a remény, hogy a két ország tárgyalóasztalhoz ül, s a budapesti német követségen keresztül eljuttatta észrevételeit, figyelmeztetéseit a német kormányhoz, nehogy magyar részről félrevezessék, s hogy a magyarországi német kisebbség érdekeit a német tárgyalóféllel hathatósan képviselhesse. Az óvatosabb Gratz nem adta frásba a magyar kormány memorandumával kapcsolatos véleményét, de a budapesti német követtel folytatott beszélgetése során ugyanerre figyelmeztetett, s ugyanezt kérte.⁶⁹

62 Uo. Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 2. Bericht.

63 Uo. Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 2. Fürstenberg jelentése. Budapest, 1922. június 23.

64 Uo. Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 3. Welzeck jelentése. Budapest, 1923. május 5.

65 *Jancsó Benedek*: Rothermere lord akciója és a magyar békeréviziós liga megalakulása. *Magyar Szemle* 1927. szeptember 74-76.

66 *Outlik László*: Új Hungária felé. *Magyar Szemle* 1928. szeptember 3-8.; *KL*: Új Hungária felé [sajtvisszhang]. *Magyar Szemle* 1929. január 72-77.

67 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Schoen jelentése. Budapest, 1931. március 19.

68 Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Küm. pol. res. 46. cs. 21. tétel, 859/1932. A magyar kormány két részes memoranduma: I. Die Lage der deutschen und ungarischen Minderheiten, ihr gegenseitiges Verhältnis, ihre politischen Ziele in der Tschecho-Slowakei, in Rumänien und in Jugoslawien. II. Die Lage der sprachlichen Minderheiten in Rumpf-Ungarn.

69 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Schoen jelentése. Budapest, 1931. március 19.

A Bethlen-kormány e memoranduma egyébként nem ért célt. A német kormány válasza — a kisantant államokhoz fűződő kapcsolataira és az ottani német kisebbségeknek a magyarországi németekéhez képest kedvezőbb helyzetére utalva — nem tartotta érdekében állónak a revíziós célzatú magyar kérés támogatását. De ettől függetlenül elvárta a magyar kormánytól az általa továbbra is pártfogolni kívánt magyarországi németiség helyzetének kielégítő rendezését.⁷⁰ E kiábrándító választ már Bethlen utóda, Károlyi Gyula miniszterelnök vette át, aki nem volt hajlandó a német kormánnyal ennyire egyoldalú tárgyalásokat folytatni, s jó ideig Bleyerrel sem állt szóba. A magyarországi németiség helyzete ebben a szituációban határozottan súlyosbodott. Gratz a bethleni nemzetiségpolitikához való visszatérést sürgette, Bleyer viszont azt hangoztatta, hogy a régi módszerekkel már nem lehet megoldást találni.

Amikor 1932 októberében a magyar fajvédő múltjáról ismert Gömbös Gyula került a kormány élére, Bleyer aggodalmai tovább növekedtek. Minden németországi szervezet, amely a külföldi németekkel foglalkozott, arra ösztönözte őt, hogy az eddigieknél radikálisabban lépjen fel. Ezt kívánták mozgalmának fiataljai is, akik egyre kritikusabbak lettek Bleyer nem elég határozottnak talált magatartásával szemben. Ő maga is úgy vélte, hogy most már radikalizálnia kell mozgalmát, de ezt csak az esetben tartotta lehetségesnek, ha ehhez Németország fokozott védelmet garantál, különben megsemmisítő csapás érhetné mozgalmát a Gömbös-kormány részéről.⁷¹

Németországban nemsokára Hitler lett a kancellár, Gömbös — régebbi kapcsolataikra is hivatkozva — feltűnően barátkozni kezdett vele, s úgy nyilatkozott, hogy Hitlerrel meg tud majd egyezni számos fontos kérdésben, amelyekben a weimari rendszer kormányaival nem boldogultak. Bleyer ekkor attól tartott, hogy a magyarországi németiség sorsáról megkérdezése nélkül fognak dönteni, részére hátrányos megállapodást kötni. Ezért feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy az új kancellárral is személyes érintkezésbe léphessen, közvetlenül megismerhesse nézeteit, és őt is megfelelően tájékoztathassa a magyarországi németiség helyzetéről, amely szerinte Németország részéről most hatékonyabb védelmet igényel, mint amit kapott eddig a weimari rendszer idejében. A kapcsolatfelvétel azonban nehéznek bizonyult, mert Bleyernek egyáltalán nem volt semmi összeköttetése Hitlerrel és pártjával, a nemzetiszocialista mozgalommal.⁷² A weimari köztársaságban jobboldali, nagynémet szellemű német nemzeti pártokhoz, s a katolikus konzervatív Centrum-párthoz voltak jó kapcsolatai.

Bleyer antiszemitizmusa folytán érzett a nemzetiszocializmus iránt bizonyos szimpátiát. Ezt korábban demonstrative is kifejezésre juttatta, mikor pl. nem volt hajlandó annak idején belépni Friedrich István kormányába mindaddig, míg annak zsidó tagját, Polnajt el nem távolították. Később azonban — annak ellenére, hogy a zsidó sajtó ellenszenve végigkísérte személyét és mozgalmát — háttérbe

70 OL Küm. pol. res. 46. cs. 21. tétel, 859/1932. A német kormány 1931. december 1-i válasza a magyar kormány 1931. március 2-i memorandumára: Zur Vorbereitung des von der ungarischen Regierung angeregten, von deutscher Seite begrüßten mündlichen Gedankenaustausches wird in folgendem die deutsche Stellungnahme zu den durch die Denkschrift aufgeworfenen Fragen wiedergegeben.

71 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 7. Bleyer levele Schoen követhet. Budapest, 1932. október 3.

72 BA Karl Haushofer irathagyatéka, 945/b. Bleyer levele Haushoferhez. Budapest, 1933. április 17.

szorította antiszemitizmusát, mert németországi körökből kapott figyelmeztetések hatására belátta: a kisebbségvédelem iránt tulajdonképpen fogékony zsidóság ingerlésével csak árt saját törekvéseinek.⁷³ Egykor azon háborgott, hogy a zsidó Jászi Oszkár akar Magyarországon nemzetiségpolitikát csinálni, vagy hogy a zsidó Kalmár Henrik volt a Tanácsköztársaság német népbiztosa. Később is különösen felháborította a demokrata párti zsidó Fábian Béla parlamenti támadása,⁷⁴ vagy hogy a kikeresztelkedett zsidó Wertheimer, a DAI főtitkára akarja őt kioktatni a helyes német magatartásról, s hogy — mint Hessnek panaszolta — a *Völkischer Beobachter* müncheni szerkesztőségében egy magyarországi zsidó származású szerkesztő dobta vissza a magyarországi németsegről megjelentetni kívánt cikket.⁷⁵

A hatalomra került nemzetiszocializmussal kapcsolatban az volt Bleyer fő problémája, hogy a weimari rendszerrel és szellemiséggel látványosan szakító új rezsim nem fogja-e elvetni azt is, amit ez a megelőző korszak a népiségi gondolat-tal (*Volksgedanke*) kidolgozott és a külföldi németiség védelmében gyakorlatilag alkalmazott. Nemcsak németországi partnerei, de Németországban tanult ösztöndíjasai is azt bizonygatták Bleyer előtt, hogy a nemzetiszocializmus nem herdálja el, hanem kész átvenni, eszmerendszerébe szervesen beépíteni és továbbfejleszteni ezt a „szellemi tőkét”, s a német nemzeti kisebbségeknek minden eddiginél dinamikusabb, hatékonyabb védelmet ígér.⁷⁶ Bleyer hitelt adott ennek, s lapjában Hitler dicsőítésébe kezdett.⁷⁷

Ezek után került sor Bleyer 1933 májusi, viharos parlamenti deklarációjára a magyarországi németiség helyzetéről, amelyben a legutóbbi népszámlálás ekkoriban közzétett, a németiség lélekszámának nagyarányú csökkenését mutató végleges eredményei alapján festett sötét képet a magyarosítás összefüggő, kiutat nem engedő rendszerének működéséről.⁷⁸ Ezt követően utazott Münchenbe, ahol a nemzetiszocialista pártközpontban, a Barna Házban ugyan nem maga a Führer, de helyettese, Rudolf Hess fogadta. A látogatás kitudódott, ennek ismeretében zajlottak le Bleyer visszaérkeztek a „pángermán professzor” elleni heves diák-tüntetések az egyetemen és az utcán, s a további Bleyer-ellenes felszólalások a parlamentben. Bleyer párbajra hívta ki Bajcsy-Zsilinszkyt, aki hevesen tiltakozott az ellen, hogy a magyarországi német mozgalmat a müncheni nemzetiszocialista pártközpontból instruálják, s Bleyernek a parlamentből való eltávolítását követelte.⁷⁹ Bajcsy-Zsilinszky ugyanakkor nem vonta kétségbe annak jogosultságát, hogy Bleyer hangot adjon a magyarországi németiség sérelmeinek, még ha ez szereinte eltúlozva és nem a kellő hangnemben történt is. Bleyer németellenességnek és a nemzetiszocializmus iránti ellenszenvnek tulajdonította az ellene intézett viharos támadásokat, tüntetéseket.⁸⁰ Kifejezte azon meggyőződését, hogy a világ

73 PA AA Pol. Abt. II. Ung. Politik 6. Bd. 1. Loesch jelentése. Berlin, 1921. június 29.

74 I. h. Pol. Abt. II. Ung. Politik 2. Bd. 3. Schoen jelentése. Budapest, 1928. március 3.

75 BA Karl Haushofer irathagyatéka 945/b. K. Steiner, A. Hölzlwimmer, G. Hornung: Bericht über unsere Unterredung mit Herrn Hollósi.

76 *Norbert Gürke*: Der Nationalsozialismus, das Grenz- und Auslandsdeutschum und das Nationalitätenrecht. Nation und Staat 1932/1933. 1.

77 Sonntagsblatt 1933. április 16.

78 Képviselőházi Napló 1931/XV. 210-215. Bleyer 1933. május 9-i deklarációja.

79 Képviselőházi Napló 1931/XV. 221-224., 496-497., 503-504. Bajcsy-Zsilinszky Endre 1933. május 9-i, 16-i és 17-i felszólalásai.

80 Sonntagsblatt 1933. május 28.

épp úgy meg fog barátkozni Hitler nemzetiszocializmusával, mint annakidején Mussolini fasizmusával. Új világ közeledik, dübörgő léptekkel, s ő, Bleyer, teljes szívvel azon lesz, hogy segítsen beépíteni Magyarországot ebbe az új világba. A Bleyer melletti németországi szolidaritás-nyilvánítások és rokonszenv-tüntetések csak olajat öntöttek a tűzre.

Bleyer rendületlenül bízott abban, hogy Gömbös és Hitler küszöbön álló — 1933 júniusi — találkozásán Hitler egyetlen szava elegendő lesz ahhoz, hogy a magyar kormány megváltoztassa a hazai német kisebbséggel szembeni magatartását. Hitler azonban, kezdeti külpolitikai elszigeteltségében rendkívül nagyra tartva Gömbös látogatását, nem a várt nyomatókkal mondta ki ezt a szót.⁸¹ Annak ellenére, hogy Hitler ezúttal — Bleyer várakozásával ellentétben — a német birodalmi érdekeket elébe helyezte a kisebbségi német népi érdekeknek, Bleyer úgy aposztrofálta Hitlert az Európai Német Népcsoportok Szövetsége szeptemberi tanácskozásán, mint aki végre „népkancellár” (*Volkskanzler*). Így Bleyer nevéhez fűződik az a kétes dicsőség, hogy ő alkalmazta először Hitlerre ezt a — Goebbels által felkapott és a nemzetiszocialista propagandában meghonosodott — minősítést.⁸²

A német birodalmi külügyminisztérium a budapesti német követ útján még 1933 augusztusában azt hozta Bleyer tudomására (ugyanazon a napon, amikor Gömbös kérdőre vonta őt májusi titkos müncheni tárgyalásaiért),⁸³ hogy a nemzetiszocialista rezsim is elismeri őt a magyarországi német népcsoport vezetőjének, és messzemenően méltányolja tevékenységét. De arra is figyelmeztette, óvakodjék kiélezni a viszonyt a magyar kormánnyal és társadalommal, mert a német birodalom jelenleg nincs abban a helyzetben, hogy nyomást gyakorolhatna a magyar kormányra.⁸⁴ Ez világossá tette Bleyer számára, hogy nem hallgathat azokra az ösztönzésekre, amelyek mozgalmának radikalizálását kívánják, mert a magyar kormány visszacsapásával szemben, amely megsemmisítő erejű lehet, nem számít-hat Németország kemény kiállítására, hathatós védelmére. Továbbra is azt a Hess és Gömbös előtt egyaránt fejtegetett gondolatát propagálta, hogy Magyarországnak — mint 1867-ben Ausztriával — most Németországgal kell kiegyezést kötnie. A két ország szoros együttthaladása az ezeréves német-magyar sorsközösség aktuális korparancsa. E „kiegyezési” tárgyalások keretében lehetne a magyarországi németiség helyzetét megvitatni és közmegelegedésre rendezni. Újra hitet tett a nemzetiszocializmus mellett, amelynek történelmi jelentőségét a reformációéhoz vagy a francia forradaloméhoz hasonlította, s úgy vélekedett, hogy a nemzeti és a szociális kérdést egyaránt meg fogja oldani.⁸⁵

Mozgalmának ifjú radikálisai közben elhatározták, hogy a német falvakban egy ideje létrehozott sejtekre támaszkodva zavargásokat kezdeményeznek, hogy így hívják fel a figyelmet a magyarországi németiség elkeseredett elégedetlenségére, s

81 *H. Schwind*: Jakob Bleyer i. m. 163.

82 *Hans-Adolf Jacobsen*: Hans Steinacher, Bundesleiter des VDA 1933-1937. Erinnerungen und Dokumente. Boppard am Rhein, 1970. 6-7.

83 *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944.* Bp. 1968. 55-56. Bleyer beszámolója a budapesti német követségnek. Budapest, 1933. augusztus 11.

84 I. m. 55. Roediger a budapesti német követségnek. Berlin, 1933. augusztus 11.

85 *Bleyer Jakob*: A hazai német kisebbség kérdéséről. Magyar Szemle 1933. szeptember

kiprovokálják a csodált, de tétlen Hitler erélyes fellépését.⁸⁶ Bleyer, villányi választókerületében járva, rémülten észlelte a nyugtalanító jeleket. Budapestre visszatérve ágyának esett, s néhány nap múlva, 1933. december 5-én meghalt.

Bleyer felismerte, hogy a mozgalom, amelyben az ifjú radikálisok az utóbbi időkben

Nem tagadható: Bleyer sok tekintetben maga is felelős azért, hogy az általa indított mozgalom — főként kényszerűségből választott taktikája, titkos külső kapcsolatai révén — olyan örökséget hagyott hátra, amellyel vissza lehetett élni, de kétségtelen, hogy az a magyarországi német népcsoport-politika, amelyet Basch neve fémjelez, nagymértékben idegen Bleyertől. A Volksbund, amely róla nevezte el 1940-ben alakult budapesti gimnáziumát, meghamisítva sajtóíttotta ki magának a magyarországi németiség történetének ezt a bonyolultságában is nagy egyéniségét.⁸⁷

87 *Tilkovszky Loránt*: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945. Bp. 1978.